

تحلیل فقهی مالیت رمزارزها

و بررسی مشروعیت

معاملات دیجیتال و شبهات قمار

آیت‌الله سید محمدرضا مدرسی یزدی، عضو فقهای شورای نگهبان

در سال‌های اخیر، رمزارزها به پدیده‌ای محوری در اقتصاد جهانی تبدیل شده‌اند. این دارایی‌های کاملاً دیجیتال و مستقل از نظام‌های مالی سنتی، جایگاه ویژه‌ای در معاملات و سرمایه‌گذاری یافته‌اند. با این حال، ماهیت نوظهور رمزارزها، چالش‌هایی را در حوزه فقه اسلامی به وجود آورده است. پرسش‌هایی از قبیل اینکه آیا رمزارزها «مال» محسوب می‌شوند؟ آیا خریدوفروش آنها مشروع است؟ آیا فرآیند استخراج رمزارز نوعی قمار است؟ و آیا عدم‌پذیرش رسمی توسط دولت مانعی برای مشروعیت آنها به‌شمار می‌رود؟

آیت‌الله سید محمدرضا طباطبایی مدرسی یزدی، عضو فقهای شورای نگهبان، در جایگاه سخنران اول: در سخنرانی خود به تحلیل ابعاد فقهی و اقتصادی رمزارزها پرداخته است. وی با رویکردی اصولی و استدلالی، ضمن تبیین مفهوم «مالیت» در فقه اسلامی، ویژگی‌های رمزارزها را با معیارهای شرعی سنجیده است. هدف این سخنرانی، پاسخ به دغدغه‌های فقهی و رفع شبهات رایج درباره رمزارزهاست تا زمینه‌ای روشن و متقن برای تصمیم‌گیری‌های فردی و حاکمیتی در این حوزه حساس و رو به گسترش فراهم شود.

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين
وصلی الله علی محمد وآله الطاهرين والعاقبة للمتقين ولعنة الله علی أعدائهم أجمعين.
اللهم عجل لولیک الفرج.

در آغاز، ایام مبارکی را که منتهی به ولادت حضرت علی‌بن موسی‌الرضا (علیه آلاف التحية والثناء) می‌شود، تبریک عرض می‌کنم. این ایام، هم‌زمان با بزرگداشت حضرت فاطمه معصومه علیها السلام و دیگر فرزندان بزرگوار حضرت موسی‌بن جعفر علیهما السلام است؛ از جمله امامزادگانی که مزارشان محل توسل و کرامت در ایران اسلامی است و همچنین خدمت‌گزارانی مانند شیخ کلینی و شیخ صدوق رحمتهما الله که در نشر معارف اهل بیت علیهم السلام نقش بی‌بدیل داشته‌اند.

به‌ویژه میلاد باسعادت حضرت امام رضا علیه السلام که به‌حسب نقل مشهور، روز جمعه یازدهم ذوالقعدة است، فرصت مغتنمی برای تجدید عهد با ساحت مقدس آن امام زئوف است. این میلاد را نیز به شما بزرگواران تبریک و تهنیت عرض می‌کنم.

در این فرصت، همچنین لازم می‌دانم از تمامی کسانی که در برگزاری مراسم بزرگداشت «یکصدمین سال بازتأسیس حوزه علمیه قم» نقش آفرینی کردند، صمیمانه تشکر کنم. حضور، اهتمام و تلاش آنها در این امر خطیر، شایسته قدردانی است.

و آن‌گونه که دوستان عزیز، به‌ویژه آیت‌الله شب‌زنده‌دار – که از نخستین پیشنهاددهندگان این مسیر علمی بود– گفت، بناسبت در این نشست، از ظرفیت علمی یکدیگر استفاده کنیم و ان‌شاءالله بهره‌مند شویم.

• تحلیل ماهیت و ارزش اقتصادی (مالیت) رمزارزها

رمزارزها، موجودیت‌هایی دیجیتال هستند که بر اساس یک برنامه یا پروتکل کامپیوتری بسیار پیچیده و پیشرفته به وجود می‌آیند. ماهیت آنها به‌گونه‌ای است که تنها بر روی سیستم‌های کامپیوتری و در بستر دیجیتال وجود دارند و با خاموش شدن سیستم، دسترسی به آنها نیز متوقف می‌شود.

• فرآیند ایجاد و ارزش‌گذاری اولیه

ایجاد این ارزها نیازمند تلاش، ابزار و دانش فنی خاصی است. این فرآیند که تنها توسط افراد مشخصی با توانایی‌ها و تجهیزات ویژه و در یک چارچوب محدود (سقف خاص) قابل انجام است، منجر به تولید یک نشانه (Mark) یا کد دیجیتال منحصربه‌فرد می‌شود.

در ابتدا، این نشانه‌های دیجیتال فاقد ارزش ذاتی بودند و ارزش آنها بر اساس یک «قرارداد ارتكازی» یا توافق اولیه شکل گرفت. باگذشت زمان و افزایش استفاده و پذیرش عمومی، ارزش آنها تثبیت شد. این فرآیند شباهت زیادی به ارزش‌گذاری یک «تمبر پستی» دارد؛ تمبر به خودی خود ارزشی ندارد؛ اما تعهد اداره پست به ارائه خدمات در ازای آن، به آن ارزش می‌بخشد.

• مقایسه با پول‌های رایج و مفهوم پشتوانه

این مفهوم با پول‌های رایج امروزی نیز قابل مقایسه است. امروزه پشتوانه پول‌ها لزوماً طلا یا کالای فیزیکی نیست (همان‌طور که در مورد دلار آمریکا و بسیاری از ارزهای دیگر صدق می‌کند)؛ بلکه پشتوانه اصلی آنها، «اعتبار» و «اعتماد» مردم به عملکرد دولت و بانک مرکزی است؛ یعنی نوعی «پشتوانه معنوی»؛ به‌همین ترتیب، اعتماد جامعه کاربران به یک رمزارز، به آن اعتبار می‌بخشد.

• شرایط تحقق «مالیت» برای رمزارزها

بر این اساس، می‌توان شرایط «مالیت» داشتن رمزارزها را تحلیل کرد. هر چیزی که دو ویژگی کلیدی زیر را داشته باشد، دارای ارزش اقتصادی (مالیت) است:

۱. کمیابی و ندرت (عرضه محدود): تولید رمزارزها فرآیندی دشوار، محدود و تحت کنترل است. این ویژگی باعث «کمیاب» بودن آنها می‌شود.

۲. مطلوبیت و تقاضا: از آنجا که می‌توان از رمزارزها برای انجام معامله و تبادل ارزش استفاده کرد، برای آنها «تقاضا» وجود دارد.

درنتیجه، از آنجایی‌که رمزارزها دارای عرضه محدود و تقاضای مؤثر در بازار هستند، ویژگی «مال‌بودن» را پیدا می‌کنند؛ بنابراین، حتی اگر آنها را «پول» رسمی ندانیم، می‌توانند به‌عنوان یک «مال» یا دارایی ارزشمند در نظر گرفته شوند و موضوع قراردادهایی مانند خریدوفروش (بیع) قرار گیرند؛ چراکه شروط اساسی مالیت و امکان تملک در آنها وجود دارد.

• بررسی چالش فقهی «عین‌بودن» رمزارز در قرارداد بیع

• ویژه‌نامه حوزه صد ساله / ۶

و قرارداد دو یا چندجانبه شکل می‌گیرد که طی آن، طرفین قرار می‌گیرند که بازنده، مال خود را به برنده واگذار کند. عنصر اصلی در قمار، همین قرارداد بر روی برد و باخت است.

• ماینینگ یک رقابت مبتنی بر «سبقت» است: در فرآیند استخراج، هیچ قراردادی میان ماینرها وجود ندارد. هر فرد به‌صورت مستقل با دستگاه خود تلاش می‌کند تا زودتر از دیگران به نتیجه برسد. این عمل، مصداق قاعده فقهی «من سبق الی ما لم یسبق الیه مسلم فهو احق بها»، (مستدرک الوسائل، ج۳، ص۱۴۹) (هرکس سبقت بگیرد، محق‌تر است) می‌باشد. فرد با کسی قراری نمی‌گذارد؛ بلکه در یک رقابت برای دستیابی به یک هدف مشخص شرکت می‌کند. از آنجا که عنصر کلیدی قمار، یعنی «توافق و قرارداد بر روی نتیجه نامعلوم»، در فرآیند ماینینگ وجود ندارد، این فعالیت ماهیتاً قمار محسوب نمی‌شود و شبهه مطرح‌شده از این جهت نیز مردود است.

• شبهه پذیرش پول توسط حاکمیت

یکی از شبهاتی که بیشتر از سوی عامه مردم مطرح می‌شود، این است که پول باید توسط حاکمیت یا دولت (اعم از اسلامی یا غیراسلامی) به رسمیت شناخته شود؛ اما درواقع، پول به چیزی اطلاق می‌شود که وسیله مبادله باشد و مورد پذیرش اکثریت جامعه قرار گیرد؛ یعنی اگر اکثریت جامعه‌ای چیزی را به‌عنوان وسیله مبادله بپذیرند، آن چیز پول است. در معاملات، لزوماً نیازی نیست که یک طرف معامله پول باشد. اگر هدف تنها اثر مالی باشد، نه صرفاً آثار پول، همین که چیزی مالیت داشته باشد، کافی است؛ بنابراین، این شبهه نیز مردود است.

• احکام فقهی بیت‌کوین و رمزارزها

در مورد بیت‌کوین، علاوه بر مسائل مربوط به ماهیت آن، بحث‌های دیگری نیز مطرح می‌شود. از جمله اینکه آیا می‌توان با آن، مضاربه، هبه و سایر معاملات فقهی را انجام داد؟ همچنین، شبهه‌ای وجود دارد که چون بیت‌کوین یک امر نوظهور است، مشمول روایت «شَرُّ الْأُمُور مُخَدَّنَاتُهَا الْأَوَّكُلُ بِدَعْوَةِ ضَلَالَةٍ الْأَوَّكُلُ ضَلَالَةٌ فِی النَّارِ»؛ (الأمالی (لمفید)، ص ۱۸۸) (بدترین امور، بدعت‌ها هستند) شده و مشروعیت آن زیر سؤال می‌رود و آیا دولت اجازه انجام این کارها را می‌دهد؟ پاسخ به این شبهات کاملاً روشن است. روایت «شَرُّ الْأُمُور مُخَدَّنَاتُهَا»، به‌معنای بدعت است و شامل نوآوری‌هایی مانند بیت‌کوین نمی‌شود. درواقع، بیت‌کوین تفاوتی با پول کاغذی ندارد؛ تنها با یک فناوری خاص کار می‌کند و این تفاوت در فناوری، آن را از دایره امور بدعت‌آمیز خارج می‌سازد. بنابراین، امکان انجام معاملات فقهی با آن و همچنین مجوز دولت برای استفاده از آن، بر اساس قواعد فقهی، قابل بررسی و توجیه است.

• نقش صرافی‌ها در مبادلات رمزارزها

لازم به ذکر است که در حال حاضر، رمزارزها تنها از طریق نودها (Node) و فعالان شبکه همتا‌به‌همتا مبادله نمی‌شوند. صرافی‌ها نیز در این زمینه فعال هستند؛ درست مانند صرافی‌های سنتی که پول کشورهای مختلف را مبادله می‌کنند. صرافی‌های رمزارز، بیت‌کوین و سایر رمزارزها را در شبکه‌های اجتماعی و پلتفرم‌های خاص عرضه و در مقابل آن، پول رایج یا رمزارز دیگری را دریافت می‌کنند. این مسائل نیز طبق قواعد فقهی قابل بررسی و حل‌وفصل هستند.

به طور خلاصه و بسیار سهل، شبهات مطرح شده در مورد پول و رمزارزها را رفع کردیم. بیان جزئیات بیشتر به زمان زیادی نیاز دارد؛ اما آنچه اهمیت دارد، این است که فقه اسلامی، توانایی بالایی برای تحلیل و پاسخ‌گویی به مسائل نوظهور اقتصادی دارد؛ چه در حوزه مفاهیم جدیدی مانند پول دیجیتال و رمزارزها و چه در مباحث فنی‌تر مانند اعتبار، ضمان، بیع، معاوضه و شروط ضمن عقد. فقهای اسلامی با رجوع به مبانی اجتهادی خود می‌توانند چارچوب‌های روشنی ارائه دهند. امروزه ضرورت دارد که کارشناسان اقتصادی و فقهی در تعامل با یکدیگر، ابعاد مختلف فناوری‌های مالی نوین را بررسی و احکام آن را به زبان روز، برای مردم و فعالان اقتصادی بیان کنند. بدون شک، پیشرفت سریع تکنولوژی، اجتهادی پویا و به‌روز را می‌طلبد تا بتواند، پاسخ‌گوی نیازهای متغیر جامعه اسلامی باشد.

• متن سؤالات حجت‌الاسلام والمسلمین جواد عبادی از آیت‌الله مدرسی

ضرورت تفکیک موضوعی در فقه رمزارزها

پیشنهاد برای ارتقای دقت اجتهادی در حوزه‌های نوپدید پیشنهاد ما این است که برای جامعیت بیشتر بحث فقهی در حوزه رمزارزها، لازم است موضوعات مختلف مرتبط با رمزارزها به‌صورت مستقل و تفکیک‌شده مورد بررسی قرار گیرد؛ به‌ویژه سه محور عمده که دارای نظام مسأله‌های فقهی متمایز از یکدیگر هستند و عبارتند از:

- انواع مختلف رمزارزها (رمزارزها متمرکز، غیرمتمرکز، پایدار، کاربردی، توکنیزه‌شده و ...)
- فرآیند استخراج یا ماینینگ (و بررسی اینکه آیا مصداق جعله، اجاره، یا قرارداد دیگری است)؛
- معاملات و تبادلات رمزاری.

هریک از این محورها، دارای ساختار فقهی متفاوتی هستند و مسائل مستحدثه خاص خود را دارند. وقتی این تفکیک انجام شود، فهم دقیق‌تری از ابعاد فقهی ممکن می‌شود و برای پژوهشگران، خصوصاً محققان کشورهای دیگر که در این موضوعات ورود جدی‌تری داشته‌اند، قابل استفاده‌تر خواهد بود.

ادامه در صفحه بعد

از مباحث فقهی در خصوص رمزارزها، شرط «عین‌بودن» کالا در قرارداد خریدوفروش (بیع) است. این مسأله در ابتدا باعث ایجاد شبهه و تردید برای برخی از مراجع تقلید شده بود تا جایی که در پاسخ به استفتائات اولیه، به‌دلیل آنکه رمزارز را «عین» ملموس نمی‌دانستند، در صحت بیع آن احتیاط می‌کردند.
• بازنگری در مفهوم «عین» به‌عنوان شرط مبیع
اما با تتبع و استنباط عمیق‌تر بر اساس شواهد روایی، تاریخی و لغوی، می‌توان به این نتیجه رسید که لزومی ندارد «مبیع» (کالای مورد معامله) حتماً یک جسم فیزیکی با ابعاد سه‌گانه باشد. ملاک اصلی این است که شیء موردنظر دارای «هویت مستقل» بوده و قابلیت «انتقال کامل» به خریدار را داشته باشد.

اما یکی دیگر از شبهات مهمی که در این زمینه مطرح می‌شود، این است که آیا فرآیند به‌دست‌آوردن رمزارز (به‌ویژه از طریق استخراج یا ماینینگ) مصداقی از قمار است؟ این ادعا توسط برخی مطرح شده و نیازمند بررسی دقیق است.

• تبیین فرآیند ماینینگ و دلیل طرح شبهه قمار

عمده بیت‌کوین‌های جدید از طریق فرآیندی به‌نام «ماینینگ» (Mining) یا استخراج تولید می‌شود. این فرآیند به شرح زیر است:

- تراکنش‌های کاربران (مانند خریدوفروش با بیت‌کوین) در یک مجموعه به‌نام «بلاک» جمع‌آوری می‌شود.
 - استخراج‌کنندگان (ماینرها) با استفاده از قدرت محاسباتی دستگاه‌های خود، برای حل یک معمای پیچیده ریاضی و رمزنگاری رقابت می‌کنند تا این بلاک را تأیید، ثبت و به‌اصطلاح «مهر و موم» کنند.
 - اولین ماینری که موفق به حل معما و ثبت بلاک شود، به‌عنوان پاداش، مقدار مشخصی بیت‌کوین از شبکه دریافت می‌کند (که در زمان نگارش این مطلب، حدود ۶ بیت‌کوین بوده است).
- شبهه قمار از اینجا ناشی می‌شود که چون افراد زیادی همزمان در حال رقابت هستند و برنده نهایی نامشخص است و تنها اولین نفر موفق، پاداش را دریافت می‌کند، این فرآیند را به یک «برد و باخت» نامعلوم تشبیه کرده‌اند.

• پاسخ به شبهه قمار و تبیین ماهیت آن

این شبهه به هیچ‌وجه وارد نیست؛ زیرا ماهیت قمار با فرآیند ماینینگ کاملاً متفاوت است:

- قمار یک «امر انشائی» و قراردادی است: قمار بر اساس یک توافق

